

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРОЗИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті досліджуються філософські аспекти прози Григорія Сковороди. Зокрема, звертається увага на те, що основна увага в творчості письменника відводиться проблемі самопізнання, з якою безпосередньо пов'язані інші: істинної людини, двонатурність, три світи тощо. У розвідці стверджується — протиріччя, одвічна боротьба між добром і злом в людині дозволяє вести мову про діалог, інколи навіть полілог, не лише між персонажами прозових творів мислителя, а й різними гранями однієї людської душі.

Ключові слова: двонатурність, істинна людина, самопізнання, три світи, філософські проблеми.

Пошуки розуміння того, що робить нас людьми, триває впродовж всієї історії розвитку людства. Проте ніхто не може дати єдиного визначення чи скласти правила, які однозначно зроблять із будь-якого індивіда людину. Звичайно, існує певний набір цінностей, вироблених суспільством, порушення яких призводить до деградації, перш за все духовної. Але людська сутність настільки неоднозначна, що інколи навіть втративши одну з чеснот, ти можеш все ж таки залишитися людиною. Саме такою ми бачимо людину в творчості Г. Сковороди. Вона для письменника — складна й суперечлива істота, котра знаходиться в постійному пошуці матеріальних і духовних цінностей. Це дозволяє їй робити самостійно вибір між добром і злом, правим і лівим шляхом, оточуючим світом і душею.

З подібним судженням зустрічаємося в творчості багатьох барокових письменників, зокрема у прозі Григорія Сковороди, Касіяна Саковича (наприклад, у «Трактаті про душу»). Людина постійно змушена вибирати, тому й відчуває дисгармонію, не знаючи, куди прихилитися. Конфлікт виникає через нерозуміння

власних прагнень і бажань. Можливо, тому таку увагу Григорій Сковорода відводить самопізнанню у власній творчості.

Мислитель вважає, що найголовніша людська проблема полягає в невмінні використовувати свободу на користь собі тому, що, досягнувши певного рівня задоволення тілесних потреб, вона починає бажати більшого. Як наслідок — народжується почуття заздрощів, невдоволення собою й іншими, смуток. Адже в гонитві за примарними «благами» світу людина губить ще один цінний Божий дар — душу, яка, в процесі накопичення матеріальних цінностей, поступово втрачає здатність співчувати, розуміти інших, любити ближніх. Рецепт для повного одужання, на думку Григорія Сковороди, дуже простий і водночас недосяжний: кожен повинен заглянути в найпотаємніші закутки своєї душі, зрозуміти, чого прагне, узгодити бажання зі своїми можливостями; задовольнятися тим, що має. Тоді змучене людське серце досягне гармонії та щастя.

Пізнавши себе, на думку мислителя, людина народжується вдруге, воскресає, звільняється від рабства злої волі, матеріально-тілесних інстинктів, стає духовно вільною. Це можливо тоді, коли кожна особистість розкриє і зрозуміє свою сутність: «Орѣшнаясушаяиста состоит не в коркѣ его, но в зернѣ, под коркою сокровенном, от котораго и самая корка зависит» [9, с. 172].

Безпосередньо з проблемою самопізнання пов'язана й концепція «істинної людини». У центрі своєї творчості письменник ставить образ морально досконалої, істинної людини — Ісуса Христа.

Концепція істинної, відродженої людини зустрічається значно раніше у творчості співвітчизника Григорія Сковороди Івана Вишенського, а вперше знаходимо її в апостола Павла у Біблії [1, с. 244]. На думку Г. Паласюк, погляди Григорія Сковороди на справжню людину подібні до концепції стоїчної людини-мудреця Марка Аврелія, Епіктета, Сенеки [8, с. 79].

Для Григорія Сковороди єдиною духовною владою була влада цього розіп'ятого Бога, який пережив особисту драму і відкрив своєю смертю і воскресінням «духовну перспективу безсмертя людини шляхом морального самовдосконалення» [2, с. 6]. Мовлячи про Ісуса Христа, письменник акцентує увагу на його людській природі, розглядає як посередника між Богом і людьми, як зразок для наслідування, мудру людину.

Як стверджує А. Калужний, у творах Григорія Сковороди знаходимо різницю у значеннях між словосполученнями «справжня людина» та «істинна людина»: «Справжня людина — це жива

істота. Істинна людина — це «божественна людина», це оновлена людина» [4, с. 303].

Досягнення істинності у людській подобі було основним завданням письменника впродовж усього життя. Автор не лише сам удосконалювався, а й закликав це робити своїх читачів. Як наголошує Григорій Сковорода, недоречно шукати деінде істинну людину (Ісуса Христа), крім свого серця: «Многыи ищут, зѣвая, по всем голубом звѣздоносном сводѣ, по Солнцу, по Лунѣ, по всѣм Коперниковым мірам... Ищут в долгых моленіях, в постах, в священничых обрядах... Ищут в денгах, в столѣтном здоровѣ, в плотском воскресеніи... Да где же он? Конечно ж, тут он, если вѣтійствовать в проповѣдях, знать пророческыи тайны, преставлять горы, воскрещать мертвых, раздать имѣніе, мучить свое тѣло» [9, с. 139].

Оце протиріччя, одвічна боротьба між добром і зломв людини дозволяє нам вести мову про діалог, інколи навіть полілог, не лише між персонажами прозових творів мислителя, а й різними гранями однієїлюдської душі.

Усе, що існує, вважаєГ. Сковорода, складається з двох натур: зовнішньої і внутрішньої. Перша — швидкоплинна і тлінна; друга — велична і вічна. На їхній несумісності й наголошував український філософ у своїй творчості.

Безумовно, питання подвійності людської природи цікавило й іншихукраїнських письменників доби Бароко. Так, Мелетій Смотрицький у творі «Тренос» роздумує, яку його сучасники обрали дорогу — Ваалову чи Божу: «Куди подалися? Яку собі дорогу обрали? Ваалову скорше волю сповняти, аніж божу, зволили» [12, с. 70].

Про видиму й невидиму натуру мовив у своєму творі «Зерцало Богословії» Кирило Транквіліон-Ставровецький: «И такосътвори бог чоловіка з двоякою битности — небесна и земна. Тіло видимое — от землі, душа же невидимая — от небеси. И прето чоловік ест світ и т[ь]ма, небо и земля, аггел и звір» [11, с. 261—262].

А Касіян Сакович наполягав на тому, що людина наділена свободою самовизначення, бо має здатність відхилитися і від доброго, і від лихого, послуговуючись двонатурністю [6, с. 40]. Із подвійністю людської природи зустрічаємося у творах Йоанікія Галятовського, Хоми Євлевича, Івана Некрашевича, Феофана Прокоповича та ін.

Григорій Сковорода стверджує, що в людини є два початки: вічне і тлінне, котрі знаходяться завжди поруч, але, як правило,

нарізно. «Каждый же человек состоит из двоих, противостоящих себѣ и борющихся начал, или естеств: из горняго и подлаго, сирѣчь из вѣчности и тлѣнія» [9, с. 296].

Людська душа страждає, подорожуючи життям у пошуках правильного шляху. Земна основа і прекрасна, і легкодосяжна. Відповідно веде вона «лівим» шляхом, котрий «чрез Трімфалныя ворота, чрез увеселительная проспективы и цвѣтоносные луга низводит в преисподнюю» [9, с. 299]. «Лѣвой» шлях письменник називає «венгер» («сѣть рыболовна, сотворенна по образу чрева: широка во входѣ, тѣсна во исходѣ» [10, с. 69]).

Таким чином, зовнішня краса — швидкоплинна й оманлива. Але у ній захована справжня людська натура, нетлінна й вічна. І хоч шлях до неї — важкий спочатку, зате кожного, хто терпляче йшов праведним шляхом, зберігаючи любов, доброту, в кінці стежини чекає справжня насолода й щастя. Письменник намагається об'єднати онтологічно роздвоєну людину через пізнання себе, отже, й знаходження в собі Бога.

Григорій Сковорода засуджує людей із черствою душею, котрі прямують лівим шляхом у житті, але ще гірше він ставиться до лицемірів, до тих, хто напускає на себе святість, безперервно молиться у церквах, проте душа їхня чистіша від цього не стає, бо мають серце темне і думки лихі. «Основні напрямки сквородинівського антиклерикалізму — засудження таких вад, способу життя частини священнослужителів і монахів, як зажерливість, користолюбство, блуд, осміювання їх неосвіченості, брехливості, тупості» [5, с. 5].

Григорій Сковорода закликає в усьому бачити подвійність: життєва стежка (правий і лівий шлях), людина (тілесна і духовна), основи буття (матерія і дух), Біблія (змій і сонце) тощо. Щоб зрозуміти істину, потрібно досягти духовного просвітлення: зректися усього мирського, суєтного, залишити зайві почуття й відчуття, навчитися сприймати опосередковано пізнання зовнішнього світу. За вченням мислителя про триединість світу, мікрокосмос (людина), макрокосмос (світ) і світ Біблії, — все взаємопов'язано між собою: «Суть же тры мыры. Первый есть всеобщий и мыр обительный, гдѣ все рожденное обитает. Сей составлен из безчисленных мыр-мыров и есть великий мыр. Другіи два суть частныи и малыи мыры. Первый мікрокозм, сирѣчь — мырик, мирок, или человѣк. Вторый мыр символичный, сирѣчь-библія. Во обительном коем либо мырѣ солнце есть оком его, и око убоестъ солнцем. А как солнце есть глава мыра, тогда не

дивно, что человек назван микрокосмос, сирѣчь маленькій мыр. А біблія есть символичный мыр, затѣмчто в ней собранныя небесных, земных и преисподних тварей фигуры, дабы они были монументами, ведущими мысль нашу в понятие вѣчныя природы, утаенныя в тлѣнной так, как рисунок в красках своих» [10, с. 137].

До Григорія Сковорода вчення про світи в національній літературі розвинув Кирило Транквіліон-Ставровецький. Він виділяв чотири світи: світ невидимих духовних сутностей, котрі відносилися до небесної влади; макрокосм — світ видимих речей; мікрокосм — людина; «поєднання злих людей, грішників з дияволом, який певною мірою є самостійним творчим началом зла» [цит. за: 7, с. 281].

Продовжуючи думку про три світи, Григорій Сковорода підводить до того, що всі вони складаються з матерії та форми: «Но божіє естество, куда знаменіем своим ведет тварь, есть форма. Убо и в сем мырѣ есть матерія и форма, сирѣчь плоть и дух, стѣнь и истина, смерть и жизнь» [10, с. 139].

Звідси випливає, що в усьому потрібно бачити подвійність в усіх значеннях: дві людини, два сонця, два серця, дві думки, дві квітки і т. п.

Від вміння сприймати слово Боже, читати й бачити незрозуміле, недоступне з першого погляду, залежить щастя кожної людини і суспільства. Гармонію особистого й суспільного письменник вбачав не в системі економічних взаємин, а в моральних переконаннях індивіда. Ідеальним суспільством Григорій Сковорода вважав «Горную республіку», де всі люди духовно просвітлені, радісні, рівноправні.

Погляди мислителя на протиріччя людського життя своїм корінням гніздяться в Біблії. Твори письменника насичені, а інколи й перенасичені, біблійними цитатами. Причому він цитує її уривки як із посиланням на конкретного пророка, так і без них. Біблійні автори наголошують на подвійності людської душі. А це свідчить, що думки українського мислителя про двонатурність усього суцього засновані на християнських чеснотах.

Філософ максимально чітко доносить до читача ідеї, намагаючись змусити його замислитися над проблемами буття, закласти в його душу зернини добра й людяності, сподіваючись, що вони (зернини) проростуть у могутні колоски істини й любові. Як стверджує І. Іваньо, «на основі теорії двонатурності всього суцього, двох натур, двох воель, які ведуть людей різними шляхами, Сковорода показує, що ці шляхи, (лівий і правий) ведуть людину до щастя,

або віддаляють їх від нього» [3, с. 25]. Людині залишається лише, вагаючись, помиляючись, шукати правильну стежину.

Звичайно, що філософським проблемам протиріччя людської сутності, самопізнання, двонатурності, трьох світів у творчості Григорія Сковороди присвячено не одну наукову розвідку (зокрема, І. Іваня, А. Калюжного, А. Колодного, Г. Паласюк та ін.), проте в даній статті ми намагалися подати власне бачення (спираючися на досягнення попередників) і причину звернення мислителя саме до цих тем. Адже невичерпність даної проблематики очевидна: не можна знайти єдину правильну відповідь, вирішити раз і назавжди питання про суперечливість людського існування чи про двонатурність всього сушого тощо. А це свідчить про те, що кожне нове покоління дослідників буде давати власний рецепт вирішення «вічних» філософських проблем, отже вони залишатимуться актуальними в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк О. До переоцінки літературного процесу XV—XVIII ст. (Огляд публікацій давньої української літератури) / О. Гнатюк // Європейське відродження та українська література XIV—XVIII ст. — К. : Наукова думка, 1993. — С. 237—266.
2. Жулинський М. Християнство і національна культура / М. Жулинський // Біблія і культура: Зб. наук. ст. — Вип. 1. — Чернівці : Рута, 2000. — С. 6—8.
3. Іванько І. В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди / І. В. Іванько. — К. : Наукова думка, 1983. — 272 с.
4. Калюжний Антуан Ежен. Філософія серця Григорія Сковороди. Філософ без певної системи / А. Калюжний // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Зб. наук. пр. — К. : Наукова думка, 1992. — С. 288—312.
5. Колодний А. «Бог біля тебе, з тобою є, в тобі є...» Філософська релігійність Григорія Савича Сковороди / А. Колодний // Людина і світ. — 1994. — № 9. — С. 2—5.
6. Мудрик А. М. Концепція «сродної» праці Г. Сковороди: соціально-філософський аналіз: Дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Мудрик А. М. — Л., 2001. — 169 с.
7. Нічик В. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI — початок XVII ст.) / Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.; [Відп. ред. В. С. Горський]. — К. : Наукова думка, 1990. — 384 с.
8. Паласюк Г. Б. Ідеї стоїчної філософії у вченні Григорія Сковороди: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / Паласюк Г. Б. — Л., 1998. — 140 с.

9. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода. — К. : Наукова думка, 1973. — Т. 1 — 531 с.
10. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода. — К. : Наукова думка, 1973. — Т. 2. — 573 с.
11. Транквіліон-Ставровецький Кирило. Зерцало богослов'ї / Кирило Транквіліон-Ставровецький // Хроніка'2000. — 2000. — Вип. 37—38. — С. 251—262.
12. Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд. прим. і вступ. ст. В.І. Крекотня; Ред. тому О.В. Мишанич. — К. : Наукова думка, 1987. — 608 с.

Aleksandrovych Tetyma

Malynka Mykola

Ahe philosophical prose of Hryhory Skovoroda

The article deals with the philosophical prose of Hryhorii Skovoroda. In particular, the main attention in the work of the writer is given to the problem of self-knowledge, with which others are directly related: spiritual person, duality of a person, three worlds, etc. It is asserted that contradictions, eternal struggle between Good and evil in a personal lows you to speak about a dialogue, sometimes even a polygon, not only between the characters of the prose works of the thinker, but also between different sides of one human soul.

Keywords: duality of a person, spiritual person, self-knowledge, three worlds, philosophical issues.